

Miskolczy Ambrus

Bizánci modell és bolgár valóság a román történelem hajnalán

A románok a bizánci modellt vették át szláv közvetítéssel – ez a legáltalánosabb séma a középkori román világ jellemzésére. És ehhez még hozzáteszik, hogy Bizánc a román világ számára a legitimáció forrása volt. De nemcsak a románok számára! Miben rejlett Bizánc varázsa? Mindenekelőtt a város csodálatos látványában, és emellett a rendben. De ezt a rendet kívülről és belülről is a barbárok fenyegették, más szóval a rendetlenség, az anarchia. A bizánci modell maga az autokrácia, az egyházra is kiterjedő, korlátlanul hirdetett császári hatalom, ami a diplomácia, más szóval a cselszövés művészetével társult. Mert ez az autokrácia hol okosan harcolt, hol esztelenül, hol okosan manipulálta népeit, hol addig fojtogatta őket, amíg fel nem lázadtak. Erről szól a korai román történelem is. Bizánc nemcsak valami távoli mesebeli városként hatott a románokra, a Bizánci Birodalom – és a belőle kiváló Bulgária – volt a románok számára sokáig a szervezett életkeret. A románokról szóló első tudósítások is a bizánci krónika- és politikai irodalomban bukkannak fel – igaz, viszonylag későn, a 10–11. században. Hogyan alakult ki ez az őket környező és létüket olyan messzemenően meghatározó világ, amelynek aztán a 12. század végén – egy ideig – főszereplőivé váltak? Miként jött létre az a paradox helyzet, hogy míg a neolatin nyelvet beszélő népek a nyugati világba integrálódtak, sőt ők – franciák, olaszok, spanyolok, portugálok – testesítették meg a nyugati világot, a román, az egyetlen olyan neolatin nép, amely Róma nevét saját megnevezésében átörökítette, a keleti világ tagjává lett. Miként is került szembe egymással Nyugat és Kelet? És miként alakult ki ez a fájdalmas konfliktus, amelynek ma is tanúi és részesei vagyunk?

Konstantinápoly alapításától a Bizánci Birodalomig: „Románia” és Róma. A Bizánci Birodalom kifejezés a 16. században született. A hajdani kortársak magukat rómainak (Romaioi) nevezték, országukat római birodalomnak tekintették és gyakran Romániának nevezték, mások is, olykor a magyarok is. Bizánc régi, Kr. e. 7. századi görög település, amelyre aztán Konstantin császár – Isten sugallatára – hatalmas várost építtetett, majd 330-ban (Kr. u.) ide – immár Konstantinápolyba – helyezte át Rómából a birodalom fővárosát. Ezzel kiteljesítette azt a világtörténelmi fordulatot, amelyet korábban a kereszténység üldözésének megszüntetésével hajtott végre. Ő maga ugyan nem tért át a kereszténységre, de a görögkeleti ortodox egyház szentként tiszteli, hiszen hatalmát egyre inkább a keresztény egyház erősítésére építette. Olyan zsinatot hívatott össze Niceában, amelyen tisztázták a keresztény vallás

hittételeit. Utódja, Julianus Aposztata ugyan a napkultusz jegyében igyekezett a keresztényeket háttérbe szorítani, mégis a következő császár, Theodosius a század végén a kereszténységet államvallássá tette, a pogány kultuszokat betiltotta. A birodalom viszont a népvándorlás miatt olyan sok problémával került szembe, hogy nem lehetett egyben tartani, végleg két részre szakadt, két részét, a keletit és a nyugatit immár két császár uralta. A Nyugatrómai Birodalmat elsöpörték a népvándorlás hullámai. A barbárok borzalmas pusztításokat végeztek, ugyanakkor a császári örökségről nem mondtak le, tisztelték és meg akarták szerezni. 476-ban a nyugati császárság megszűnt, uralkodóját egyik germán törzsfőnök letette a trónról, és a szenátussal együtt a keletrómai császártól kérte új császár kinevezését, de nem tudtak megegyezni. A 6. században Justinianus császár visszahódította Itáliát, Hispánia déli részét és az afrikai tengermellék nagy részét, de utódjai a nyugati részeket fel kellett adni. Ebben az állandó ostromállapotban alakult ki az a finom és bizánciként elhíresült diplomácia, amelynek mesterei különböző ellenfeleiket pénzzel és ígérekkel egymásra uszították. Bizánc tudott alkalmazkodni, megújulni, de nem ment át olyan formációváltozáson, mint Nyugat-Európa. A hivatalos ideológia egyenlőséget vallott, a valóság éles társadalmi szakadékokkal járó vagyoni rétegződés, a bizánci társadalom az emberi történelem egyik legzárványosabb társadalmá,¹ ugyanakkor a leglátványosabb, alulról a csúcsokig ívelő karrierekkel. Nem egy császár illír parasztként kezdte, mint Justinianus is, vagy egyszerű balkáni (Nis, Naissus) városi szülöttként, mint Nagy Konstantin. Márpedig a császár volt a bizánci világ központja: Jézus Krisztusnak, a pantokrátornak (a világ urának) földi helytartója, a világ első embere. És bár a bizánci világ szigorúan hierarchizált világ volt és maradt, a földi hierarchia leképezte az égi hierarchiát, amelyet angyalok, szentek, apostolok, próféták alkottak, ugyanakkor a császári trónra vezető út bárki számára, a birodalom minden polgára előtt nyitva állt. Az uralkodó személye szent, ő garantálja a rendet, amelynek a megsértése szentségtörés, Isten elleni bűn.² Igaz, ha a császárt zsarnoknak találták, akkor már ő vétett az isteni rend ellen, és egyszerűen agyonverték.³ Ortodoxia, autokrácia, jól szervezett adóztató szervezet jellemezte a bizánci világot, amely szakszerűen kialakított hivatalnoki karral rendelkezett, és az uralkodónak természetesen állandóan meg kellett küzdenie a hivatalnok arisztokráciából kiemelkedő nagybirtokoscsoporthoz hatalmi törekvéseivel. Ezeket a 11. századig sikerült kordában tartani. Bizánc ereje jól szervezett haderejében rejlett, és finom diplomáciájában, abban, ahogy szomszédjait és ellenségeit egymás ellenében is manipulálni tudta. Voltak időszakok, amikor a gazdagtól a szegényig mindenkit hadra lehetett fogni a közös érdekében. A bizánci népet a birodalmi elit nem egyszerűen nemes fajnak tekintette, hanem „új választott népnek”, „új Izraelnek”. Miközben a demokráciát eleve károsnak tartották, az életet szabályozó eszmény az igazság (αλήθεια) volt, ennek jegyében más népeket is integrálni tudott. És a soknemzetiségű birodalom görög-ortodox, homogén kultúrájú, más eszményeket

¹ Alain Ducellier, *Le drame de Byzance*, Paris, 1997, 123.

² Hélène Ahrweiler, *L'idéologie politique de l'empire byzantin*, Paris, 1975, 136–142.

³ Ducellier, *Le drame*, 122., 163.

valló népekkel szemben türelmetlen birodalommal változott, amely egyben a maga felsőbbrendűségét a régi görög kultúra egyes elemeinek éltetésével is alátámasztotta. Ezzel is ellensúlyozta az őt ért csapásokat.⁴ Bizánc katonai ereje ugyanis a szabad parasztságon és a jól szervezett lovasságon alapult. Amikor azonban a helyi arisztokrácia megerősödött, meggyengítette a szabad rétegeket, valamint a lovasság fenntartását biztosító szolgáló birtokrendszert, csökkentette az állami adóalapot is, és ezzel a hadsereg is úgy meggyengült, hogy végzetes vereségeket szenvedett, a birodalom pedig hatalmas területeket veszített el.⁵ Bizánc szervezett állam- és társadalomszervezet volt, de törékeny, mert a császári hatalom és a közemberek tömege között nem alakultak ki közvetítő társadalmi rétegek, és ezért – némi anakronizmussal – „totalitáriusnak” is nevezhető.⁶

Bizánchoz képest Nyugat-Európa maga volt a megtettesült barbárság. Igaz, a barbárok, a különböző germán törzsek vezetői nem akarták lerombolni Rómát, hanem folytatni a maguk módján, a barbár királyok elismerték azt, hogy fölöttük áll a bizánci császár, legfeljebb nem engedelmeskedtek neki.⁷ Közben a helyi társadalmak és az új foglalók társadalmak összeolvadtak. A világhódító Róma megsemmisítette a kelta vagy a dák uralkodó rétegeket, a barbárok viszont ráépültek a római világra. A régi római arisztokrácia elsősorban az egyházi világban érvényesült a maga szellemi fölényével. A világi kultúra összeomlott, a római Fórumon marhák legeltek,⁸ de a római pápa lassan kiemelkedett a főpapok sorából. A római katolikus egyház lett a kultúra hordozója, a királyok legfeljebb olvasni tudtak, és törték a latint, amely a keresztény világ hivatalos nyelvévé lett. Az egyház lett a legszilárdabb szervezet, amely az államok és tartományok fölött állt. Minden – szellemi, lelki – igényt kielégítő nagy közösség, amely a gazdasági élet dinamizálásában is szerepet játszott.⁹ A megújulás alapja az egyházi birtokok egy részének kisajátítása volt. Martel Károly frank királynak ugyanis lovas harcosokra volt szüksége, ezek kiállításához pedig földbirtok kellett, hűbértartókat a katonai szolgálatért. Az egyháznak is hűbértartóként kellett átengednie a maga földjeiből. A nyugati lovag előképe a bizánci pikkelyes vértbe öltözött lovas, a katafrakt volt, ennek pedig az ellene is harcoló perzsa. Martel Károly 732-ben megállította az arabok Hispánia felől való előnyomulását. Unokája, Nagy Károly pedig megtette azt, amit addig senki sem mert. Császárrá, a rómaiak császárává koronáztatta magát 800-ban. Igaz, a Karoling-birodalom csak „falusi főnökség”, míg Keleten Bizánc ragyogott, de ez a nyugati falusi főnökség „egyetemes méreteket öltött”, olyan koncentrikus körökként terjeszkedett, melyek egyetlen központját az uralkodó foglalta el.¹⁰ A pápa pedig, aki a koronát a császár fejére helyezte, a koronázással a konstantinápolyi pátriárka mellé emelkedett, és immár nem kellett magát

⁴ Ahrweiler, *L'idéologie*, 51–52., 55., 63.

⁵ *A Companion to Byzantium*, szerk. Liz James, London, 2010, 40.

⁶ Robert Browning, *Byzantium and Bulgaria*, Berkeley, Los Angeles, 1975, 195.

⁷ Hugh Trevor-Roper, *The Rise of Christian World*, London, 1966, 66–71.

⁸ Hagen Schulze, *Kleine deutsche Geschichte*, München, 2009, 12.

⁹ Fernand Braudel, *Grammaire des civilisations*, Paris, 1993, 576.

¹⁰ Georges Duby, *Des sociétés médiévales*, Paris, 1971, 23.

a konstantinápolyi császár alattvalójának tekinteni.¹¹ A római pápa lett a nyugati világban a legitimáció legfőbb forrása, míg a konstantinápolyi pátriárka a császár alattvalója maradt, a hierarchiában a második helyen állt, bár olykor császárként viselkedett.¹² A császár és a pátriárka valósággal szolidaritásra volt ítélve.¹³ A konstantinápolyi pátriárka csak a legrangosabb és legtekintélyesebb egyházi vezető volt a keleti püspökök között. Ha szembe is fordulhatott az uralkodóval, olyan hatalomról, mint a pápa, aki olykor a császárok fölé próbált emelkedni, nem is álmodhatott. Viszont olyan harc nem támadt köztük, mint a pápa és egyes európai uralkodók között. A pápa a maga állama fölött rendelkezve szinte töretlenül az országok és birodalmak fölötti hatalmat képviselte. A keleti és a nyugati keresztény egyház közötti különbséget a szerzetesrendek különbözősége is érzékelteti. A nyugatiak élen jártak abban, hogy a mezőgazdaságban meghonosítsák a technikai vívmányokat. A keletiek alapvetően szemlélődő rendek voltak, a szerzetesek a világtól elvonult aszkézisnek adták át magukat. A nyugati társadalmi világ a bizáncival szemben maga volt az anarchia. A bizánci autokráciával szemben a hatalom fragmentálódása jellemezte a nyugati világot. Ebben egyházi és világi hatalom olykor élesen – akut válsággal fenyegetve – szembekerült egymással. Nagy Károly halála után birodalma három részre bomlott, Nyugat-Európa majdani országaira. A nyugati Frankiából aztán Franciaország lett, a Keleti Frank Birodalomból Németország, az Alpokon túli területből pedig Itália. Ez Európa magja, az 1950-es években ebből alakult ki az Európai Közösség. A régi római és az új barbár társadalmak szintéziséből olyan társadalmi világ alakult ki, amely aztán lassú fejlődéssel és a maga forradalmaival a modern kapitalizmus felé haladt.

Alárendeltség és majdnem egyenlőséget jelentő partnerség fogta össze és osztotta meg a nemesi világot, mindenki valakinek a hűbérese (vazallusa) volt, az uralkodóig. A vazallus hűbérurával (senior) valamiféle szerződést kötött. A vazallus összekulcsolt kezét a senior összekulcsolt kezébe tette, és így fogadott hűséget, azt, hogy „tanáccsal és segítséggel” szolgálja urát, aki viszont birtokot és védelmet biztosított. Ez a lovagok világa, amelyben a becsület, az eskü megtartása volt a mindenki számára kötelező – és természetesen áthágott – erkölcsi kód. Mindenki valakinek hűséggel tartozik. A hűség szerződészerű, kölcsönös viszonyt feltételez. A lovag megjelenése forradalommal járt, vele változott a gazdaság és az értékrend. A lovagi létet biztosító uradalom önellátó egység, de maga is minőségileg változó termelési egység. 1000 után általánossá válik a rabszolgák felszabadítása. A társadalmi rétegződés vertikális jelleget öltött. A hűbérúr hűbéresének, a vazallusnak átadja az uradalmat, és az ezért fegyveres szolgálattal és lojalitással tartozik. A királynak a főurak a vazallusai, miközben ezeknek is megvannak a maguk vazallusai, és a hierarchia alján ott áll a termelő paraszt, aki dolgozik, de immár a neki átengedett földjén, és még a földesúri földön is robotot teljesít. De aztán fokozatosan ennek is bérlőjévé válik, és immár pénzzel váltja meg szolgáltatásait. Paradox módon éppen az egyház is ennek a folyamatnak az egyik motorja, pontosabban azok a szerzetesrendek,

¹¹ Trevor-Roper, *The Rise*, 99–100., 112–113.

¹² Ahrweiler, *L'idéologie*, 140.

¹³ Uo., 132.

amelyek önálló gazdálkodást folytatva, a termelékenységet növelő technikákat találnak ki. Ilyen a nehéz eke, amely már megfordítja a földet, míg a korábbi ekékkel csak a felszínt túrták meg. A háromnyomásos gazdálkodás pedig a tér sokkal gazdaságosabb kihasználását biztosította. Nőttek a gabonahozamok, tehát a termelékenység, és megjelent a vízimalom. A malom működési elvét már korábban is ismerték a Római Birodalomban, de nem alkalmazták, hogy elkerüljék a tömeges munkanélküliséget. A középkor sokat emlegetett ipari forradalma elsősorban a malmok tömeges elterjedését jelentette. Az energiaátvitellel az építkezést is forradalmasították. Épültek a várak és a városok, de ez utóbbiak viszont független testként működtek, az árutermelés folyamatosságát biztosították. A feudális világ városa gazdasági jelenség, szemben a keleti adminisztratív székhelyekkel, amelyek előkelőségek palotáival ékeskedtek, és „kenyeret és cirkuszt” követelő tömegeket tartottak el. A 12–13. században Bizánc városának népessége elérte az egymilliót, míg a nyugati legnagyobb városok – Párizs, Milánó, Velence, Genova, Firenze – lakossága 100 ezer körül mozgott.

Nyugaton a társadalmat úgy képzelték el, mint három rend – *oratores, bellatores, laboratores* (papok, lovagok, parasztok) – munkamegosztását. Csakhogy a várossal megjelent az is, ami ennek a rendi társadalomnak a dinamikáját biztosította, ugyanakkor hosszú távon a rendi világot bomlasztotta és a rendi világot felszámoló kapitalizmus felé vitte. 1000 után Európa két és fél évszázadon át virágzott. A 11. század végén támadásba lendült az addig őt szorongató muzulmán török és arab világ ellen. Annál is inkább, mert a törökök sorsdöntő vereséget mértek Bizáncre, amely lassan kiszorult a Fekete- és a Földközi-tenger keleti vidékeiről, és kis-ázsiai területei is egyre zsugorodtak. Nyugat-Európa viszont emelkedett. Ennek dinamikáját Hajnal István – saját koncepcióját összefoglalva – így látta: „Eu[rópa] fejlődése csakis a földművelő rétegből indult ki, nem a városiból, nem a szellemi elitből. Levezettem, hogy miként választódott ki a technikai fejlődés a parasztságból, s hogy csakis a parasztság eredeti társadalom- s munkaszervezete tette lehetővé, hogy az európai technika csodás fejlődésnek indulhatott.”¹⁴ A bizánci birodalmi rend nem kedvezett annak, hogy a technikai vívmányokat a mindennapi gyakorlatban hasznosítsák, visszafogta a nyugati világot jellemző társadalmi spontaneitást. A bizánciak ismerték az óraművet is, de nem időmérésre használták, vagy közhasznú energiaátvitelre, hanem arra, hogy a császári trónt a magasba emeljék vele, amikor fogadja a barbár követeket, akik persze csak ámultak.¹⁵ A görögtűz volt az egyetlen igazi találmány. Máig sem sikerült megfejteni a vegyi összetételét ennek a gyúanyagnak, amellyel az ellenséges hajókat meg tudták semmisíteni, és amellyel bevehetetlenné tudták tenni a várost. A világ legnagyobb és legszebb városát. Braudel szerint „rövid távon, hosszú távon az agrárélet szabályoz. Képes-e fenntartani az emberek növekvő tömegét, a városok oly ragyogó luxusát? Ez minden nap, minden század kérdése. Minden más, ehhez képest, szinte nevetséges.”¹⁶

¹⁴ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára, Ms. 5383/213

¹⁵ Trevor-Roper, *The Rise*, 24.

¹⁶ Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II.*, II. Paris, 1966, 517.

A mából visszatekintve nevetségeseknek tűnnek a keleti és nyugati kereszténységet megosztó és egyházszakadáshoz vezető hitviták, amelyekről még sok szó esik. Kevésbé nevetségesek a kereszties háborúk, amelyeket a 11. század végétől a pápák hirdettek meg a Szentföld, Jeruzsálem visszahódítására. A kereszties hajdáratok az európai emelkedést és hanyatlást juttatták kifejezésre, az emelkedő Európa erejét, és aztán a 12. század derekától már inkább azt, hogy a gazdasági élet pangásnak indult, és a válságból adódó feszültségeket – örök recept szerint – háborúval próbálták levezetni. Kalandkereső imperialista lovagok és megszállott parasztok kerekedtek fel Krisztus sírjának visszahódítására. És amerre mentek, pusztítottak is, útközben még zsidókat is gyilkoltak, miközben zsidó kereskedők biztosították az ellátást. Az út a Szentföldre Bizáncon keresztül vezetett, és a város népe idegenkedve figyelte a barbárokat. Túl sok megpróbáltatásban volt része.

Milyen megpróbáltatásokban? Szálljunk alá a madártávlatból a történeti tájra!

Bulgária születése, fénykora és felszámolása. Bizánc a népvándorlás első hullámaait átvészelte. A germánokkal nem volt sok baja. Nem akartak a Dunától délre megtelepedni. Bizánc a gepidákat a gótok ellen tudta fordítani, ezek Itáliába mentek, nyomukban pedig a Belső-Ázsiából jövő hunok, akik még világbirodalmat is alapítottak, a Balkánra is betörték, aztán főerejüket Róma felé fordították, ám Attila végül is megkímélte a várost. Attila halála után a hun birodalom a nomád birodalmak sorsára jutott, felbomlott. Bizánc számára nagy kihívást a szlávok vándorlása jelentette. Őshazájuk az Odera és a Visztula között kereshető, valamint a Dnyeper felső folyásánál. Innen rajzoltak ki az 5–6. században, és pedig a germán törzsek nyomására, ezeket pedig a hunok kényszerítették helyváltoztatásra. Nem alkottak a lovas nomádokhoz hasonló szervezett erőt. Erejük nagy számukban rejtett. Elsősorban földművelésből éltek. Megszállták a Kárpát-medencét is, és nemsokára, a 6. század dereka után, a jóval kisebb számú, de annál szervezettebb nomád avarok telepedtek rájuk, akik a szlávokkal együtt a század végén áttörtek a birodalom dunai határvédő várrendszerét. Ennek köszönhetően megkezdődött a szlávok balkáni megtelepedése. 626-ban az avarok és a szlávok a perzsák segítségével Konstantinápolyt is megostromolták. A bizánci diplomácia közben már megtalálta az utat a még avar uralom alatt élő bolgárokhoz. Konstantinápolyban megkeresztelték Kovratot, aki ha nem is lett buzgó keresztény, viszont független birodalmat szervezett a Fekete-tenger északi partvidékén, Nagy-Bulgáriát. Ezt a 660-as évek végén a kazárok és a velük harcoló magyarok számoltak fel, ennek nyomán a bolgárok egy része a Volga mentén talált új hazát, a másik része Aszparuh kán vezetésével elfoglalta a mai Dobrudzsát, majd a Dunától délre megalapította az első bolgár birodalmat. Egy kisebb csoport viszont a Kárpát-medencében telepedett meg, akiket kései avarokként tartunk számon, és láttuk, akadt, aki a székelyek őseit látta bennük. (Mivel a bolgárokat onoguroknak vagy onogunduroknak hívták, a helyüket elfoglaló magyarokat is így nevezték el a nyugatiak, és innen a hungarus [és minden hozzá hasonló] kifejezés, a magyar nyelvben viszont a nándor jelentette a bolgárt, és ezért nevezték az egyik végvárukat, a mai Belgrádot Nándorfehérvárnak.) Aszparuh uralma Dél-Besszarábiát, Havaselve

sík vidékeit, valamint a Fekete-tenger, a Timok folyó és a Balkán-hegység közötti területet, az egykori Alsó-Moesiát foglalta magában. Aszparuh politikai hatalma abban rejlett, hogy a szlávokkal szövetkezett az avarok és a bizánciak ellen. Ez utóbbiak erőit sokáig lekötötték az arab támadások, így aztán csak a 8. század közepén próbálkozhattak Bulgária megsemmisítésével, de hiába. A 9. század elején Krum kán hatalmát még tovább terjesztette, mint Aszparuh. Miután Nagy Károly felszámolta az avar birodalmat, a bolgárok uralmuk alá vonták Erdélyt és a Bánságot. Nem véletlenül nevezték a görögök Rettenetesnek (Κροῦμος), az egyik győztes csatájában elesett bizánci császár koponyájából kupát csináltatott, és abból itatta társait.

Bizánc nem omlott össze, hanem fokozatosan asszimilálta és integrálta a szláv közösségeket, amelyek egészen a Peloponnészoszi-félszigetig eljutottak. Az integráció a kereszténység felvételével járt együtt. A hittérítő papok lélekalászok és politikai komisszárok, akik sikeresen elterjesztették a görög nyelvet is a liturgia nyelveként. Egy bizonyos határig. A bolgár kánok felismerték a kereszténység beolvasztó erejében rejlő kihívást. Akadt, aki saját testvérét is kivégeztette, mert az felvette a kereszténységet. A sztyeppék világából hozott pogányság: a legfőbb hadisten és az ősök kultusza egyelőre védelmet jelentett Bizánc kulturális fölényével szemben, miközben a szláv alattvalók már egyre fogékonyabbaknak mutatkoztak a keresztény hit iránt. Bizánc élt is a lehetőséggel. A hittérítést azzal a radikális újítással kapcsolta össze, hogy a liturgiát és a szentírást szláv nyelvre fordították. A nagy vállalkozás két görög szerzetes, Cirill és Metód teljesítménye. 860-ban a kazárokat próbálták megtéríteni, de kudarcot vallottak, a kazár kán a judaizmust választotta. A morva uralkodó viszont néhány év múlva Bizánctól olyan térítőket kért, akik népe anyanyelvén hirdetik az igét. Így akarta ellensúlyozni a latin nyelvvel élő német püspökök és a frank királyság befolyását. Ezért küldte a konstantinápolyi pátriárka Cirillt és Metódot Morvaországba. A morva uralkodó egyházpolitikája nem hozott sikert, hiába élvezte még Róma támogatását is, a német püspöki hatalom győzött, a két szerzetesnek távoznia kellett, de fordítómunkájuk maradandónak bizonyult – először Bulgáriában. Ennek uralkodója, Borisz ugyanis a hagyományos frankbarát politikát akarta folytatni, és úgy akart áttérni a kereszténységre, hogy frank papok kereszteljék meg őt és népét, mire a konstantinápolyi császár háborúval fenyegette meg, és ennek hatására 865-ben inkább görög püspöktől fogadta el a keresztiséget, a kereszteléskor a Mihály nevet vette fel, és a császár lelki gyermekének fogadta. Ezzel Bulgária szimbolikusan az egyetemes Bizánci Birodalom része lett, valójában továbbra is független maradt. Borisz bolgár patriarkátus felállítását szerette volna elérni, de Konstantinápolyban nem hajlottak erre. Egy év múlva Borisz – éppen függetlensége biztosítása miatt – Rómának esküdött hűséget, és elkergette a görög hittérítőket. Aztán látva, hogy Róma sem akarja neki átengedni az érsek kijelölésének jogát, inkább visszatért a konstantinápolyi pátriárkához, cserébe a bulgáriai ochridi érsekség széles körű autonómiát kapott, és aztán patriarkátussá lépett elő. A bolgár cárnak már azért is rokonszenvesebb lehetett a bizánci modell, mert ebben az egyház vezetője alá van rendelve az uralkodónak. A keresztény Bulgáriában a liturgia nyelve még sokáig görög volt, de a hittérítés hatékonysága érdekében Borisz behívta az időközben elhalálozott Cirill és Metód tanítványait, akik mestereik

glagolita ábécéjét tovább egyszerűsítve kialakították a cirill írást, és szláv nyelven hirdették az ígét. 889-ben Borisz, úgy véelve, hogy műve biztonságban van, szerzetesként visszavonult egy kolostorba. Csakhogy fia a pogányságot karolta fel, mire az atya levetette a csuhát, visszaszerezte a hatalmat, fiát megvakította, és kisebbik fiát, Simeont ültette a trónra. A görög nyelv helyett a szlávot tették meg hivatalos nyelvnek. Így lett Bulgária a bizánci civilizáció szláv központja. Innen terjedt tovább ez a szláv nyelvű kereszténység a szerbek felé, akik lassan önálló állammá alakultak, és kibontakoztak a bizánci függőségéből. Az eredetileg török nyelvű bolgár nemesek, a bojárók is nyelvileg asszimilálódtak szláv alattvalóikhoz. (A bojár szó maga is török eredetű, előkelő harcost jelent, és a bolgár-török nyelvből került át a szó a bolgár-szlávba, az orosz és a román nyelvbe is.) Ugyanakkor a bolgárok számára a bizánci világ lett a követendő példa, a bizánci stílushoz igazodtak az építészetben, átvették az udvari ceremóniákat, de hatalmi igényeikről nem mondtak le. A bolgár cár elismerte Bizánc elsőbbségét, de immár a bizánci trónra tört. Ezek után a bizánci császár a magyarokat vette rá, hogy támadjanak Simeonra. De ez is megtanulta a cselszövés művészetét, s felbiztatta a besenyőket, hogy támadják hátba a magyarokat. A besenyőket kelet felől már amúgy is szorongatták az úzok, és amikor 895-ben a magyar főserég a Kárpát-medencében a morvák ellen harcolt, megrohanták az etelközi magyarságot, dél felől pedig a bolgárok támadtak.¹⁷

A magyarok egy része Erdélyen keresztül özönlött be új hazájába, és zömük a Tisza–Duna sík vidékein telepedett meg, hiszen ez volt az a terep, amely még alkalmas volt a nagyállattartó életformára. És ez volt az alapja a nomád, zsákmanyszerzésből élő életformának. A magyarok egész Európát végigpusztították, Bizáncig is eljutottak. Hadjárataik a frank királyságban azonban katalizáló erővel hatottak. 955-ben Ottó végzetes vereséget mért a magyarokra, és ezzel véget vetett az úgynevezett kalandozásoknak. Ezután a pápa mint az Egyház védnökét császári koronával kínálta meg, 962-ben pedig meg is koronázták, és ezzel megalakult a Német-római Szent Birodalom, amely 1806-ig állt fenn. A bizánci császárnak bele kellett nyugodnia, hogy az új császár rangban mellé emelkedett. Testvérének nevezte, míg a bolgár cárt csak fiának.¹⁸ De a bizánci–bolgár ellentétet nem sikerült, csak időlegesen feloldani. Bizánc azzal is megszilárdította helyzetét, hogy II. Baszileiosz, azaz Vazul császár Vlagyimir kijevi nagyfejedelemmel szövetségre lépett, és rávette, hogy az iszlám helyett 988-ban a keresztiséget vegye fel, és népét is térítse meg. A császár pedig 1018-ban felszámolta a bolgár cárságot, a Dunáig terjesztette a Bizánci Birodalom határát. 15 ezer embert vakítottatott meg, mert a szemkiszúrás az áruló alattvalóknak kijáró büntetés volt (miközben a kínzást a törvények tiltották, és a filantrópiát tartották a legnagyobb állami erénynek).¹⁹ Ez a kegyetlenkedés azért nem biztos, hogy valóban ilyen méreteket öltött, de a császár Bolgárölő jelzővel vonult be a történelembe.²⁰ Bizánc sohasem volt ilyen erős. Viszont a

¹⁷ Dimitri Obolensky, *A Bizánci Nemzetközösség*, Bp., 1999, 77–195.; Timothy E. Gregory, *A History of Byzantium*, London, 2003, 214–256.

¹⁸ Ahrweiler, *L'idéologie*, 47.

¹⁹ Uo., 52–53.

²⁰ Judith Herrin, *Byzantium*, London, 2007, 218.

keleti és a nyugati kereszténység közötti már korábban is fel-felvillanó ellentétek olyan ellenségeskedéssé fajultak el a pátriárka és a pápa között, hogy 1054-ben kölcsönösen kiátkozták egymást. Bizánc a nyugati császárokat sem nézte jó szemmel, bitorlóknak tekintette őket. De a felekezeti meghasonlás bizonyult igazán végzetesnek. A két egyház rítusa már korábban is eltért, dogmatikai vitáik is voltak, de 1054 után már a dogmatikai különbségek áthidalhatatlanná váltak. A keresztény Európát megosztó törésvonal jött létre. A keleti és a nyugati keresztények képtelenek voltak a korábbi arab, sem a későbbi török hódítók elleni összefogásra.

A Balkánon a románok teljes egészében Bizánc fennhatósága alá kerültek.

Vlachiák a bizánci császárságban. A balkáni románokat előszeretettel vlachoknak nevezik. A szó a germánoktól származik, mert ők a neolatin nyelveket beszélő népeket a volca nevű, eredetileg kelta, de ellatinosodott néptörödékről *Walhának*, majd *Walachnak* nevezték, tőlük vették át a szlávok, és náluk az egyes számú alak: voloh, többes számban: voloszi. A magyar nyelvben a *voloh*-ból oláh lett, a *volosziból* pedig olasz. A meglenorománok magukat *vlaşinak* nevezik. A *vlach* szó először a 9. században bukkan fel egy Metód életéről szóló írásban, és itt olaszt jelent. A bizánciaknál is a szlávoktól átvett *Βλάχοι* honosodott meg. A *vlach* szó elterjedése a vikingeknek tulajdonítható,²¹ akik a 8–11. században Skandináviából kerekedtek fel, hódítottak, raboltak és államokat alapítottak, mint a kijevi fejedelemséget, majd Franciaország északi részén Normandiát, aztán Angliára és Szicíliára telepedtek rá, és Amerikába is eljutottak. A *vlach* szó használata körül van némi zavar. A mai romániai románok általában a balkáni vlachokat románoknak tartják, de magukat nem tartják vlachoknak.²² Végül is kialakulóban van valamiféle konszenzus: a balkáni románok elnevezése: áromán (*armân, arămăn*), macedoromán, cincár, vlach, vlah; a havaselyi románokat ma is lehet *valah* névvel illetni, mert Havaselve régi neve a *Țara românească* vagy *Țara rumânească* (román ország) mellett *Valahia* volt, de Románia lakói románok. A balkáni románokat is nem egy történeti munkában egyszerűen (és helyesen) románoknak nevezik. Annál is inkább, mert a félsziget északi részein élő vlachok maguk is rumennek vagy rumânnak jelölték magukat, úgy, mint a Dunától északra élő románok.²³ De ezt tették a pindusi macedorománok, elsősorban a nomadizáló farszeroták, amikor *rumânnak, rămănnak* nevezték magukat.²⁴ A balkáni románoktól maradtak ránk az első román szavak, ha igaz. Ezek: „torna, torna fratre” (fordulj, fordulj, testvér). Még ma is tart a vita, hogy az első román szavak egyáltalán román vagy latin szavak-e. 587-ben hangzottak el ezek a szavak, amikor a Balkán-hegységben, a mai Aitos városának közelében a bizánci seregben egyik katona látván, hogy az előtte haladó öszvér éppen elveszti terhét, társát a fenti

²¹ Ilie Gherghel, *Câteva considerațiuni la cuprinsul noțiunii cuvântului „Vlach”*, Convorbiri Literare, 1920, 3.

²² Tom Winnifrith, *The Vlachs*, London, 1987, 44.

²³ Călin Felezeu, Ioan Lumperdean, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice*, Cluj, 1995, 25.

²⁴ Cicerone Poghiric, *Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans*, Les Aroumains, Paris, 1989, 11.

szavakkal figyelmeztette. A bizánci sereg már-már bekerítette az avar sereget, de a *torna...* kiáltás nyomán akkora ricsaj támadt, hogy mindenki elmenekült a másik elől. Mondhatnánk, csak a nyelvészek maradtak a csatatéren. Van, aki szerint katonai parancsszavak hangzottak el, mások viszont ezt azért vonják kétségbe, mert a „testvér” nem vezényszó. Szimbólummá lett ez a rövid felszólítás, egyik román nyelvész szerint „figyelmeztetés az óvatosságra”.²⁵ Hiszen a vulgár latin rengeteg emléke maradt, mintegy a román prelúdiumaként. A Római Birodalmat felváltó, vagy pontosabban folytató Bizánci Birodalom hivatalos nyelve ekkor még a görög és a latin volt, és ez kedvezett a latin nyelv továbbélésének.

Tény viszont, hogy a Balkánon a középkorban több olyan régiót is találunk, amelyet Vlachiának neveztek, éspedig Epiroszban Felső-Vlachia, Thesszáliában Nagy-Vlachia, Akarnániában Kis-Vlachia. Ezek a Vlachiák autonóm közösségek, a társadalmi szerveződés alapja a tanya, a katun (cătun). A szó trák-illír eredetű jelentése: sátor, a görögöknél: háznép, tábor. (A magyar *katona* szavunkat a görögből kölcsönöztük.) Egy-egy katun-hálózat élén állt a celnic (cselnik), más néven knyáz vagy primikjur. (A cselnik szó szláv eredetű, bolgár katonai vezért is jelentett, ennek ellenére csak a macedorománok körében él.)²⁶ A románok zöme jellegzetes etno-foglalkozási csoportot alkotott, pásztorok voltak. Többségük transzhumált, azaz télen a sík vidékeken legeltette nyájait, nyáron pedig a hegyvidéken. „Jellegzetes szokásuk – írta a 11. század vége felé Kekaumenos –, hogy nyájai és családjaik április hónaptól szeptemberig a magas hegyekben és igen hűs helyeken vannak”, mégpedig „Bulgária hegyeiben”.²⁷ A balkáni románok kisebb része nomadizált, a családdal együtt terelte nyájait, újabb és újabb legelőket keresve fel. A Szófia, Szkopje, Pristina, Szarajevó, Dubrovnik által körülhatárolható térségben mindenütt helynevek őrzik a románok pásztortevékenységének az emlékét. Állandó szállásaik a hegyvidéken helyezkedtek el, míg a völgyekben a szláv közösségek éltek életüket, az úgynevezett Szklaviniákban. Jelentős részben a román juhtartás biztosította a Balkán tejtermékekkel való ellátását. A balkáni románság két jellegzetes alakja volt még a katonáskodó *voinic* (vitéz) és a *szekeres* (călător), aki a távolsági kereskedelemről is élt. Idővel a románok egy része kolostorok vagy földesurak függőségébe került, és járadékszolgáltató földművelésre szorították.²⁸ A pásztortársadalom életét saját szokásjoguk szabályozta. Külső szemlélő számára ez a román világ olykor anarchikus tömegnek tűnt. 1160-ban Tudelai Benjámín spanyolországi zsidó rabbi útra kelt, hogy bejárja a Szentföldet és környékét, közben Thesszáliában is megfordult, és ott megtudta, hogy a Valachiában, a hegyekben élő románok nemcsak fürgék és durvák, hanem lejárnak rabolni Görögországba, nincs, aki velük meg tudna harcolni, és nincs király, aki uralkodni tudna rajtuk; vannak, akik azt mondják, hogy zsidók, nem is tartják a „nazarénus” (keresztény) börtöt, zsidó neveket

²⁵ Călin Felezeu, Ioan Lumperdean: *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice*, 25.

²⁶ Cicerone Poghiric, i. m., 11.

²⁷ H. Mihăescu, *La romanité dans le sud-est européen*, București, 1992, 429.

²⁸ *Fontes Historiae Daco-Romanae. IV.*, szerk. Haralambie Mihăescu, Nicolae-Șerban Tanașoca, Buc., 1982, 27.

vesznek fel, a zsidókat testvéreiknek tartják, csak kirabolják őket, de nem ölik meg, mint a görögöket. Nem ismerik a törvényt.²⁹ Valójában ezek az autonóm közösségek a birodalomba hol jól, hol rosszul integrálódtak. Adót fizettek, katonáskodtak, és ha az adóprést elviselhetetlennek találták, fellázadtak. Arról, hogy a bolgár cár fennhatósága alatt, Bulgária keretében mit tettek a románok, hogyan éltek írott források nem szólnak. Többen feltételezték, a 17. századi Lucius Dalmatától a 20. századi Radu Rosettiig, hogy így jutottak el a románok Erdélybe.

A balkáni románok első történeti tette az volt, hogy 976-ban néhány szerkes megölte a Bizánc ellen lázadó bolgár cár fiát, Dávidot. A következő évben a császár a görögországi románokat Nikoulitzas parancsnoksága alá helyezte, majd miután a bolgár cárságot felszámolta, az ochridi patriarkátust érsekséggé fokozta le,³⁰ 1020-ban valamennyi bulgáriai románt az ochridai érseknek rendelt alá. 1066-ban viszont a thesszáliai románok, és velük görögök is fellázadtak a növekvő adóterhek miatt. A lázadást Berivoj larissai házában készítették elő, és mivel görögök és bolgárok is akadtak az összeesküvők között, az események megörökítője, Kekaumenos külön kiemelte a vezető román mivoltát (Βερίβου του Βλαχου). Ő az első név szerint ismert román történeti alak. (A Berivoj személynév aztán Fogarasban is megjelenik mint falunév, Berivoii, innen származik a Berivoji Boér család, amelynek jeles magyar sarjai is voltak.) A lázadók ifjabb Nikulitzast, a tartomány előljáróját is mozgalmuk élére állították. Igaz, Nikulitzas a császárt többször is figyelmeztetni akarta arra, hogy mi készül, de mivel kellemetlen dolgokat mondott volna az adópolitikáról, nem járulhatott uralkodója elé. Mint egy lavina, úgy indult a felkelés, de aztán a bizánci hadsereg megállította. Nikulitzas az amnesztia reményében átállt, néhány hangadót is letartóztatott, majd együtt mentek a fővárosba, ahol a császár kegyesen fogadta őket, majd némi idő múlva Nikulitzast átadta a pátriárkának, hogy ítélkezzen fölötte. Csakhogy a főpap nem végezte el a piszkos munkát, ártatlannak találta az előljárót, mire a kettős játékot játszó császár száműzte egy időre. Még egy évtized sem telt el, és Kekaumenos, idősebb Nikulitzas unokája, maga is tábornok, a császárnak adott tanácsait tartalmazó idézett művében hosszasan ecsetelte, hogy a románok álnokok, megbízhatatlanok, szöszegők. (Egyébként abból, ahogy Kekaumenos leírja Nikulitzas és a birodalmi vezetés kapcsolatát, az tűnik ki, hogy a császár és környezete még álnokabb és megbízhatatlanabb volt, csak kifinomultabb.) Ezek a románok, mármint „a románok népe” (Βλαχου γένος) – Kekaumenos szerint – eredetileg dákok és besszek, akik a Duna és a Száva mellékén éltek, ahol „most” a szerbek. Hűséget színleltek a rómaiak iránt, miközben állandóan támadták és fosztogatták őket. Ezért Traianus hadat indított, vezérüket, Decebált meg is ölték, aztán a románokat szétszórta Macedóniában, Epiroszban és Hellászban.³¹ Kekaumenos egyébként a dákokat azért tette meg a románok őseinek, mert az egyik római írónál a dákok álnokságáról olvasott, és miután a románokat is álnokoknak tartotta (olyannyira, hogy szerinte még akkor sem kell nekik hinni,

²⁹ Gyóni Mátyás, *A legrégebbi vélemény a román nép eredetéről*, Bp., 1944, 76–78.

³⁰ Felezeu, Lumperdean, *Vlahii*, 24–26.

³¹ *The Itinerary of Benjamin de Tudela*, ford. Marcus Nathan Adler, London, 1907, 11.

ha esküt tesznek), a korabeli archaizáló divatnak megfelelően járt el, annak, hogy a kortárs népeket „őseik” nevével illessék.³² A románok és a dákok neve görögül még némileg össze is csengett (blakhoi – dakai).³³ Ilyen alapon egyik görög krónikás a magyarokat mysosoknak nevezte, és hazájukat a Balkánon helyezte el.³⁴

A románok hol mint hadra fogható, hűséges alattvalók, hol mint ellenséges elemek tűnnek fel. 1095-ben például egy bizonyos Poudilosz (Budilă), tekintélyes román figyelmeztette a császárt arra, hogy a kunok átkeltek a Dunán, és készüljön a támadásra, aztán ugyancsak románok vezették a kunokat a Balkán-hegység szorosain. 1099-ben az áthaladó kereszties hadakat csipkedték meg. 1105-ben az Athosz-hegyi szerzeteseket vitték kísértésbe a tej- és gyapjútermékeket áruló – férfinak öltözött – román hölgyek. 1165-ben Galiciában fogtak el románok egy bizánci szökevényt, hogy visszaszolgáltassák a császárnak. Egy év múlva a Magyarországra törő bizánci seregben harcolnak románok a magyar király – a görög krónikások szerint –, „a dákok főnöke” ellen.³⁵ A románokról pedig a krónikás úgy tudta, hogy őseik itáliai kolonusok voltak.³⁶ Mánuel császár (1143–1180) ugyanis nemcsak azt akarta visszafoglalni, ami valamikor birodalma részét alkotta. A Dunától északra fekvő területekre, még Moldvára is kiterjesztette befolyását. Erről tanúskodnak a bizánci pénzletek.³⁷ De emellett Magyarországot is hűbéresévé akarta tenni, hogy a német birodalom ellen felvonulási terepet biztosítson. (Anyja Szent László leánya, Piroska volt, akit mind a keleti, mind a nyugati kereszténység szentként tisztel.) Amit azonban Mánuel fegyverrel nem tudott elérni, egy idő múlva másképpen próbálta meg: a magyar trónra esélyes herceget vett maga mellé, örökösének szemelte ki, de amikor fia született, megmásította akaratát. Így aztán a bizánci–magyar perszonálunió elmaradt, a herceg III. Bélaként Magyarország királya lett, és egyben Bizánc szövetségese.³⁸ A háborúskodásban a Bizánci Birodalom megint kimerült. Magyarország viszont egyre erősebb lett, és ezt az előretörést a bizánci politika házassággal próbálta megállítani. Angelosz Izsák III. Béla lányát vette el, cserébe elfoglalt területeket kapott vissza, és a magyar király többet nem támogatta a függetlenségükért harcoló szerb zsupánt. Az esküvő költségeinek fedezéséhez különadókat vetettek ki – disznókat, ökröket, juhokat –, ami a Balkán-hegységben élő románokat érzékenyen érintette, ezért a császárhoz fordultak, felvételüket kérték a bizánci hadseregbe, és földet maguknak. A bizánci vezetés nem akart kiváltságolt, adómentes szabadokat, hiszen a románok a katonáskodással éppen ezt akarták elérni. A bürokráciának adó kellett.

³² Viorel Achim, *Structuri ecleziastice și politici confesionale în spațiul balcano-carpatic în secolul al XIII-lea*, Studii și materiale de istorie medie, XX. 2002, 115.

³³ George Murnu, *Istoria românilor din Pind. Vlahia Mare*, București, 1913, 86–120.

³⁴ Gyóni, *A legrégibb vélemény*, 62–66.

³⁵ Vékony Gábor, *Dákok, rómaiak, románok*, Bp., 1989, 70.

³⁶ Gyóni, *A legrégibb vélemény*, 70.

³⁷ Petre Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et aux XIIe siècles*, Buc., 1978, 36., 103.

³⁸ Aurelian Sacerdoțeanu, *Considerații asupra istoriei românilor în evul mediu*, Buc., 1936, 239–241.

A román kérést megtagadták, és az egyik helytartó a románok egyik szóvivőjét, a méltatlankodó Aszent felpofozta. Mire ő és testvére, Péter fellázította népét.³⁹ Így a balkáni románok már nem a bizánci hadseregbe léptek be, hanem a nagy történelembe – történelemalakító erőként.

Makkai László, aki Radu Rosettihez hasonlóan elvetette azt, hogy Erdélyben éppen a mostohább legeltetési viszonyok miatt jelentős román pásztornépeség alakulhatott volna ki, így foglalta össze a 9–12. századi folyamatokat: „Élhetek azonban a Déli-Kárpátok déli oldalán a Dunához transzhumáló román pásztorok a román nép létrejötte óta úgyszólván bármikor, főként pedig 800 után, mikor az Erdély déli részét megszálló bolgár hatalom a Kárpátok és a Duna közét, a mai Havasalföldet ellenőrzése alá vonta, ami biztonságosabbá tette a nyájaknak a hegyekből a Dunához és onnan visszafelé vonulását. Bulgáriának 1000 körül bizánci uralom alá kerülésével egy időben Havasalföld a besenyő, majd kun törzsek végvidéke, legeltetőterülete lett. A Duna-deltánál és a Duna-könyök fölött fenntartott bizánci végvárakból nem lehetett folyamatosan védelmezni a Déli-Kárpátokból az Al-Dunához transzhumáló román és a síkság erdősávjában lakó szláv nép életének biztonságát, ezeknek a nomád jövevényekkel kellett az együttélés formáit megkeresniük. A kölcsönös biztonság érdekében a besenyők, majd a kunok a román pásztornépekkel tartós kapcsolatokat építettek ki, forráshiány miatt részleteiben ismeretlen függési viszonyok között, melyek azonban az 1185-ben kun segítséggel létrejött bulgár–román cárság idején szövetséggé szilárdultak.”⁴⁰ A Dunától északra eső részeken a románok a kunoknak adóztak, bár nem tudni, miként.⁴¹ De mi történt a Dunától délre? Lássuk a részleteket.

Bulgária feltámadása: a bolgár–román(kun) cárság és harcai a Latin Császársággal. A Bizánc elleni szabadságharchoz legitimációra volt szükség, és ez csak Isten akarata lehetett. A két testvér, Péter és Aszen ahhoz a templomhoz gyűjtötték a népet, amelyet a mártír Szent Demeter tiszteletére emeltek, és a gonosztól megszállott embereket megtanították arra, hogy extatikus állapotukban mit kiabáljanak: „a bolgárok és románok Istene” akarja a rájuk nehezedeő iga levételét, Szent Demeter pedig elhagyta Thesszalonikit, idejött és harcukat támogatja. A bizánci seregek azonban kemény csapást mértek a felkelőkre. A két vezető viszont átkelt a Dunán, és a kunok segítségét kérte. És kun segítséggel már ők győztek.⁴² Bulgária – 150 éves szünet után – újjászületett, immár Tirnovo székhellyel. Aszen (1186–1196) és testvérei dinasztiaát alapítottak, az Aszenidákét. Olyan románok voltak, akiknek ősei kunok is lehettek. Ők maguk helyi vezetők, valószínűleg cselnikiek voltak. A régi-új állam hatalma – ha az állandó kun szövetséget is figyelembe vesszük – a Balkán-hegységtől a Kárpátokig terjedt. (A román térképek a Kárpátoknál húzzák meg a határt,

³⁹ Diaconu, *Les Coumans*, 99.

⁴⁰ Moravcsik Gyula, *Bizánc és a Magyarország*, Bp., 2003, 77–83.

⁴¹ István Vásáry, *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*, Cambridge, 2005, 15

⁴² Makkai, *Erdély a középkori magyar királyságban*, in: *Erdély története, I.*, főszerk. Kőpeczi Béla, Bp., 1988, 302.

a bolgárok a Dunánál.)⁴³ A kunok szállásterülete – korabeli utazók kifejezésével: Cumania – a Duna bal partján fekvő síkságoktól messze a Donig és még tovább terjedt. A Pruton innen megtelepedő kunok, az úgynevezett fekete kunok többsége állítólag szőke volt, és a fekete jelző a helyzetüket jelezte, azt, hogy a központjuktól, a hatalmasabb törzsektől távolabb éltek. A kun törzsek nem alkottak centralizált szövetséget, „nincs királyuk – jelezte Petachia Rabbi, aki még a Dnyeper vidékén ismerte meg őket –, csak vezetőik és családjaik”.⁴⁴ A Duna menti kunok nyáron – otthon – állattartással foglalkoztak, ősszel pedig lelkesen felkerekedtek rabolni a bulgáriai románok és bolgárok szövetségében. Ők jelentették a fő katonai erőt a harcra fogható román pásztorokkal és bolgárokkal. Ez utóbbiak elsősorban földművesek voltak, és fokozatosan asszimilálták a körükbe telepedő románokat, a lakosság többségét alkották, és akarva, nem akarva, bolgárok hordozták a történeti folytonosságot. Igaz, az új államot kezdetben – mintegy fél évszázadon keresztül – Blakiának, Vlachiának nevezték, a románok kiemelkedő szerepe miatt.⁴⁵ Csakhogy új államot alapítani nehéz, a korabeli felfogás szerint mindig kellett ős, előzmény, amelynek az örökébe lehet lépni. Ez pedig Bulgária volt, ennek a nevét ismerték Európában, és fokozatosan ez a név kelt életre az európai diplomáciában. Az új államnak ugyanis egyre nagyobb világpolitikai szerep jutott. Aszent és Pétert (1196–1197) ugyan megölték, de a harmadik testvér, Szép János (Ioniță, Kaloján, 1197–1207) ragadta magához a főhatalmat, kun nőt vett feleségül, ezzel biztosította a kun szövetséget,⁴⁶ és felkarolta a Bizáncre tekintő császári hagyományt. Korábban túszként élt Bizáncriban, most pedig vissza akarta állítani Bizánccot, a saját vezetése alatt.⁴⁷ Először császárnak (imperator Bulgarorum et Blachorum vagy dominus et imperator Bulgariae et Vlachie) nevezte magát,⁴⁸ de aztán alább kellett adnia. A pápai trónon az a III. Ince ült, aki minden európai uralkodóval el tudta ismertetni, hogy ő Krisztus helytartója. Szép János hatalmának megszilárdítása érdekében a pápától koronát kért, és ezzel egyben felkínálta azt, hogy elfogadja a pápa elsőbbségét, áttér a katolikus hitre. Szép János császári koronát akart, és azt, hogy a bolgár egyház élére a pápa pátriárkát nevezzen ki. Mind a kettő elmaradt, ő csak királyi címet kapott (*rex Bulgarorum et Blachorum, rex Bulgariae et Blachie*) és a timovói egyházi vezető csak érseki címet. Tirnovóból így nem lehetett „harmadik Róma”. Szép János két vasat tartott a tűzben, az ochridi érsekséget meghagyta görögkeleti ortodoxnak, élére viszont a görögök helyett bolgárokat és románokat állított.

A pápa és a bolgár–román király szövetsége politikai érdekszövetségnek bizonyult. Róma igyekezett a balkáni magyar hatalmi törekvéseket is elhárítani. A pápa a római kapcsolat megszilárdítása érdekében többször is lelkesen emlékeztette Szép Jánost római őseire. De jellemző, hogy Szép János bolgár levélben válaszolt a latinra, amelyben diplomatikusan azt írta, hogy Isten „em-

⁴³ Diaconu, *Les Coumans*, 22.

⁴⁴ Vásáry, *Cumans*, 17.

⁴⁵ R. J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge, 2004

⁴⁶ *Travels of Rabbi Petachia, of Ratisbon*, szerk. A. Benisch, London, 1856, 7.

⁴⁷ Vásáry, *Cumans*, 19.

⁴⁸ Uo., 57.

lékeztetett vérünkre és hazánkra, amelyből származunk”.⁴⁹ A római eredet a román történelemben első ízben fordult elő mint hatalmi igények legitimációja. Csakhogy a római eredet tézise a Balkánon nem bizonyult elég erősnek. Ince pápa Imre magyar királlyal úgy akarta elfogadtatni az Aszenidák uralmát, hogy „a régebbi királyok nemzetségéből” valónak nyilvánította őket: „Péter és János, akik a régebbi királyok nemzetségéből származnak, atyáik földjét nem annyira elfoglalni kezdték, mint visszafoglalni.”⁵⁰ Ez is jelzi, hogy az új állam létét a korábbi bolgár állam múltja legitimálta.

Közben világtörténelmi fordulatra került sor, ami eleve meghatározta a pápai magatartást. 1204-ben a IV. kereszties hadjárat harcosai Velence biztatására elfoglalták Konstantinápolyt. Az akciót tudós eredetelmélettel legitimálták, és pedíg azzal, hogy a franciák trójai ősoktól származnak, most pedig megtorolják a görögökön Trója elfoglalását.⁵¹ Valójában, a nyugati barbárokat lenyűgözte Bizánc gazdagsága, nem tudtak ellenállni a rablás varázsának. A fosztogatásban a helyi szegények is melléjük szegődtek. A keresztiesek megalakították az úgynevezett Latin Császárságot, amelyet *Imperium Romaniae*-nak, vagy egyszerűen – például a pápa és a magyar királyok levelezésében – *Romanianak* is neveztek. Baldouin trónra is lépett, a görög thémákat (területi egységeket) feudális hűbérbirtokként szétosztotta hívei között, és aztán, amit lehetett, privatizáltak. A pápa először kiátkozta a keresztieseket, majd visszavonta az átkot, és Róma fennhatóságának kiterjesztésére akarta felhasználni a váratlan fejleményt. Velence és Genova pedíg immár akadálytalanul kijuthatott a Fekete-tengerre. Általában végzetesnek tartották a keresztiesek diverzióját, mert ezzel a keleti és nyugati keresztény világ még jobban meghasonlott. De van, aki úgy véli, hogy a latin birodalom felállítása és a pápai aktivitás kedvezett a balkáni népeknek, bevonta őket a nyugati világba, elősegítette kisebb-nagyobb államszerű alakulatok kialakulását.⁵²

A görögök Szép János segítségét kérték, és meg is kapták. A régi ellenfelek szövetkeztek a „latinok” ellen, és kun harcosaikkal olyan győzelmeket arattak, hogy Baldouint, a latin császárt is elfogták, aztán ki is végezték. Hála Szép János fellépésének, megalakulhatott a görög Bizánc utódállama: a Nikaiai Császárság, kicsi volt, de átvette és képviselte a bizánci hagyományt. Igaz, a tráciai görögök Szép János hadainak a pusztításai miatt inkább a Latin császárság védelmét kérték. A román-bolgár uralkodó immár magát „Római-ölő”-nek (azaz „görögölő”-nek) nevezte, mint aki bosszút akar állni „Bolgárölő” Vazul tetteiért. Szép János pragmatikus volt, ha kellett, a bogumilokkal is szövetkezett.⁵³ (Azokkal az eretnekekkel, akik szerint a fizikai világ, beleértve az emberi test, egy rossz isten, az ördög műve, a lélek a jó isten műve, ezért a fizikai világgal, és benne a fennálló társadalmi és politikai intézményekkel való szembe fordulás a jó istennek tetsző cselekedet. Sőt, az emberölést és

⁴⁹ Vásáry, *Cumans*, 54.

⁵⁰ Stelian Brezeanu: *Romanitatea orientală în evul mediu*, Buc., 1999, 197.; Paul Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans*, Cambridge, 2004, 309–312.

⁵¹ Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor*, Buc., 1993, 33.

⁵² Vásáry, *Cumans*, 34.

⁵³ Colette Baune, *Naissance de la nation France*, Paris, 1985, 48.

a lopást sem tartották főbenjáró bűnnek, mert a fennálló rend ellen irányult. A mozgalom nevét alapítójától, Bogomiltól [magyarul: Istenszerető] kapta. Ez az eretnokség a Balkánról átkerült Dél-Franciaországba is. Mindkét nagy egyház, a római katolikus és a görögkeleti ortodox egyaránt üldözte.) A román-bolgár uralkodót aztán háborúskodásainak forgatagában egyik kun kapitánya ölte meg. A kunok pedig aztán váltogatták szövetségeseiket, hol a Nikaiai, hol a Latin Császársággal tartottak. Szép János utódja, Boril (1207–1218) pedig már két tűz közé került. A Latin Császárság délről, északról pedig a magyar király balkáni terjeszkedése veszélyeztette. A magyar király azt is akadályozta, hogy Rómával jó kapcsolatokat építsen ki, de végül szövetséget kötöttek. Aszen Iván (1218–1241) pedig el is szakadt Rómától, 1235-ben a nikaiai pátriárka elismerte a bolgár patriarkátust. Biztosította az egyház függetlenségét, mert az is kedvezett neki, hogy a konstantinápolyi és a kijevei egyházfő befolyása meggyengült, és így a bolgár pátriárkáé megerősödött.⁵⁴ A pápai álom, a bolgárok katolizálása is megghiúsult. A bolgár–román állam vezetői maguk is a korábbi szláv hagyományt karolták fel, a nép ragaszkodott vallásához, annak szokásaihoz. Aszen Iván visszaállította az Aszenidák tekintélyét, az Égei- és Adriai-tengerig terjesztette országa határát,⁵⁵ de már magát a bolgárok és a görögök cárjának nevezte.⁵⁶ Az viszont túlzás, hogy a magyarországi ortodoxokat is patronálni próbálta, és Szörénységre – a mai Olténiára: a Kárpátok, a Duna és az Olt által határolt területre – is kiterjesztette volna a befolyását.⁵⁷ (A spekuláció alapja Szörény szláv eredetű román neve: Severin, ami északot jelent, és azok, akik ezzel a névvel éltek, a Duna jobb partjáról nézték a világot, és így nevezték volna meg határőrtartományukat.)⁵⁸ Aszen Iván utódjai viszont megint gyengének bizonyultak. A Latin Császárságot ugyan túléltek. Ezt 1261-ben a Nikaiai Császárság felszámolta. A latin kaland után a két keresztény világ még erősebben gyűlölte egymást, mint korábban. Szép János a latin keresztiesek ellenében a korábbi bolgár uralkodókra úgy hivatkozott mint őseire.⁵⁹ Az Aszenidák elbolgárosodtak, és azok a románok is, akik a bolgár bojárságba emelkedtek. Az is elképzelhető, hogy már Szép János sem tudott románul.⁶⁰ A 13. század közepétől a románokra utaló Vlachia kifejezést teljesen felváltja a Bulgária.⁶¹ 1280-ban Aszen dinasztíája is megszűnt, a család több tagja – görögként – a bizánci állam vezetésében – szinte annak bukásáig – még jelentős tisztségeket foglalt el.⁶² A románok sem játszottak már ahhoz fogható szerepet a balkáni történelemben, mint az Aszenida-dinasztia megalapítása.

⁵⁴ Ioan Marian Țiplic, *Contribuții la istoria spațiului românesc în perioada migrațiilor și evul mediu timpuriu (secolele IV–XIII)*, Iași, 2005, 165–165.

⁵⁵ Dimiter Angelov, *The Bogomil Movement*, Sofia, 1987.

⁵⁶ Frederick B. Chary, *The History of Bulgaria*, Santa Barbara, 2011, 19.

⁵⁷ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, 25–26.

⁵⁸ Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine și nemaul românesc în evul mediu*, Buc., 1998, 314.

⁵⁹ Achim, *Structuri*, 119–130.

⁶⁰ Gheorghe I. Brătianu, *Studii și articole de istorie*, Iași, 2010, 287.

⁶¹ Rezachevici, *Istoria*, 309.

⁶² A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană, II.*, Buc., 1925, 250.

Azt nem is tudjuk, hogy a románok miként nevezték azt, amit a latin és bolgár iratokban Vlachiaként említettek. És bár a pápa Szép Jánosnak népe római eredetéről írt, a kor nyugati írástudói a románokat Ázsiából származtatták, a Nagy-Bulgária vagy Nagy-Magyarország mellett elképzelt Magna Valachiából. A vélekedés alapja a románok életformája, valamint a nomadizáló kunokkal való szimbiózisa, és mindenekelőtt a latinokkal szembeni ellenséges magatartásuk.⁶³ Ezért az ázsiai eredet elképzelésével vettek revánsot. A bizánciak pedig az etnikailag kevert román–bolgár–besenyő–kun népcsoportokat mixobarbárnak nevezték.⁶⁴

⁶³ Vásáry, *Cumans*, 31.

⁶⁴ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I. szerk. Alexander P. Kazhdan, Oxford, 1991, 202.

